

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

«ՀԱՒԱՏՔ ԸՈ ԿԵՑՈՒՍՑԵՆ ՋԸԵԶ»

Ավետարանն կուգա այդ ճշմարտությունը: Քուկդ է կյանքը, նաև երկինքը, երբ հավատաս: Հավատքը մարմնին մեջ կդառնա հզոր ուժ և պայքար: Այդ պայքարով է, որ կյանքը իր զգայարաններու իմաստութեամբ կմտնե հավիտենականության մեջ: Հավատքին մեջ մահը վախճան չէ, այլ միջոց, հասնելու լուսավոր նպատակին: Երկինքը իր անհուն կապույտով, արևի և աստղերու խորհուրդով, եղած է խորհրդանշիչը սրբազան նպատակին, հողին ձգելով մահականացու մարմինը միայն: Մահվան մեջ Աստուծո շունչն է, որ կբաժնվի կավեն: Քրիստոս, ինքն իր մեջ սրբազան նպատակ, մահականացու մարմնին մեջն անցավ շարժարանքով, խաչելությամբ հաղթելու մահվան: Երեք օր թաղվելեն հետո, երկինք համբարձավ իր մարմնով ու լրիվ զգայարաններով: Ան իր շարժարաններով ու մահով հաղթեց մահվան, կյանքը ձգելով հավիտենականության մեջ: «Մահուամբ զմահ կոխեաց»:

Ջարմանալի զուգորդություն մը եղա ծ է հավատքը երկնքին և հավատքը Հայաստանին միջև: Հայաստանը նույնպես եղած է նպատակ, երկնքի կապույտին չափ անսահման, թերևս անոր համար, որ քրիստոնեությունը, որպես մշակույթ, մուտք գործեց և տարածվեցավ Հայաստանի մեջ տարեբային ուժի թափով: Կերտեց մեր բազում վանքերը, պահեց ու զարգացուց հայ ճարտարապետությունը, մանավանդ մեր մանրանկարչությունը և մատենագրությունը: Վանքերը դարձան ուսումնարաններ և տվին մեր ուսումնականներուն ինքնուրույն, հայեցի մտածողություն:

Գրերու գոյտով հայացան Հին Կտակարանի Մովսեսն ու մյուս բոլոր մարգարեները, Նոր Կտակարանի Քրիստոսն ու առաքյալները: Գրերու գոյտեն առաջ, անտարակույս, նույնպես հայ լեզուն և մշակույթն էին, որ կրցան իրենց մեջ հայացնել Պարթև Արշակունիները, նաև Պարթև Լուսավորչի տոհմ հայ Կաթողիկոսությունը: Հայացան ճենացի Մամիկոնյանները, հրեա Բագրատունիները, նաև Կամսարականները: Անոնք ոչ միայն հայացան, այլև հայ ազգին պատմությունը կերտեցին: Անոնք հայ լեզվին և մշակույթին մեջ միայն կրնային հայանալ: Նույն ձևով հայացան Հին ու Նոր Կտակարաններու սուրբերը: Կորյունի բառերով՝ «Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհն Հայոց անպայման սփանչելի լինէր. յորում յանկարծ ուրեմն օրէնստոյց Մովսէս մարգարէական դասուն և յառաջադէմն Պաղոս բովանդակ առաքելական գեղովն, հանդերձ աշխարհակեցոյց Աւետաբանաւն Քրիստոսի, միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց հաւատացելոցն հայաբարբառ հայերենախօս գտան»:

Անոնք ոչ միայն «հայերենախօսք գտան», այլ զգեցան ազգային գույն ու նկարագիր: Անոնք էին, որ քանդակ առ քանդակ կերտեցին մեր հայ սուրբերը առաքելական նվիրումով, ինչպես Ս. Սահակ, Ս. Մեսրոպ, Ս. Վարդան և մեր վանքերուն չափ բազմաթիվ այլ սուրբեր: Անոնք իրենց հավատքով մեր ազգային գոյության պատմության մեջ շատ կարևոր շրջաններ բացին: Անոնց համար երկնքի կապույտին վրա Հայաստանի քարտեզի գծերը կային լուսաշող:

Հայ ժողովուրդը կրոնական նվիրումով հավատաց Հայաստանին և սրբացուց իր նախնիքներու ավանդությունը: Վա՛յ այն ազգին, որ զուրկ է այդ ավանդություններին, եթե նույնիսկ այդ ավանդությունները ըլլան «կարի առասպել»: Վա՛յ անոր, որ չունի Հայկ դուցազները՝ «գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջազանգուր, խայտալին և հաստարազուկ», որ չունի Սասունցի Դավիթը՝ քուկիկ Զալալիով և թուր կեծեկիով, որ չունի մանավանդ Ս. Մեսրոպի երազը՝ այլ, բեն, գիմբ:

Հայ ժողովուրդի այդ երազը ունի մարմին ու դնդեր և սպհեց այդ, հակառակ բազում հալածանքներու: Հալածվեցանք պարսիկներին, թաթարներին, արաբներին, թուրքներին, քուրդներին, քրիստոնյա բյուզանդացի հույներին, և փոխանակ քայքայվելու, ուժեղացուցինք մեր դիմադրական կարողությունը:

Հին ու նոր հավատալիքները առավելապես հիմնված են բարիի, չարի, արեւի և խավարի հակադրական պայքարներուն վրա: Այդ պայքարները մարմին առած են Որմիզդի, Ահրիմանի, հրեշտակի և սատանայի կերպարանքներով: Խավարի և լույսի նման պայքարն էր, որ կտարվեր թուրքին և հայուն միջև: Դեհրու նման ահավոր էին անոնք, երբ Հայաստան խուժեցին: Եկան վայրի տափաստաններին, անապատներին: Անոնք կկերակրվեին մողեսներով, արջու և ձիու միսով ու ձիու կաթով: Անոնք ավերեցին, քար քարի վրա շողուցին շեն երկրի մը մեջ, ուր հացի և ջրաղացներու հալալ ջերմատանքը կար, ուր կանաչները աղոթքի ջերմեռանդությամբ կծխեին, ուր անձրևը օրհնության մը պես կիջներ առեջ առ առեջ ու արեւին տակ արտերը ցորյաններուն՝ ոսկի գույն կառնեին: Կար օրհնությունը լեցուն փեթակներուն ու ծխանի ծուխերուն, երբ Արեւագալին, հեռավոր ու մոտավոր վանքերուն զանգակները կողոպտեցին զնգան ապառաժներու արձագանքներով, ուր ամեն առավոտ արեն իր ծիրանի գույները կթափեր հերկված ակոսներուն ու կանաչներուն վրա: Հորովե՛լ, հորովե՛լ... Ժիր մշակը իր յոթը գոմեշներով Հայաստանը կհերկե:

Եկան անոնք այնպես, ինչպես մարախը կթափվի նոր ծլած բամբակի արտերուն վրա: Կյանքը ինքն իր մեջ տարերային մաքառում է տիրանալու, ապրելու իրավունքին: Ազգերը հավաքական մաքառումներ են ու պաշտպանություն:

Ապրած են այն ազգերը, որոնք հարուստ եղած են մշակույթով, որովհետեւ մշակույթը առավելապես հոգեկան ուժի գիտակցական ստեղծագործությունն է: Այդ ուժը անմատչելի բերդ մըն է, որուն ոչ մեկ թշնամի կրնա հասնիլ: Հայ ժողովուրդը այդ բերդին մեջ

գտավ իր պաշտպանությունն ու ինքզինք ձգեց հավիտենականության մեջ:

Այո՛, հայ ժողովուրդը հավիտենական է: Հզոր ազգերու հզոր բանակները ժամանակավոր հաղթանակներ տարած են միայն, իրենց բանակներուն վրա կոթնող բարբարոս ազգերը անհետացել են նախապատմական շրջանի մամուլներուն նման, որովհետեւ բանակներուն և հին բերդերուն տեղ, կա մշակույթին տիրապետությունը:

Նույն բարբարոս ազգերու կարգին, անյնելու դատապարտված է նաև թուրքը, որ անընդունակ եղած է իր ինքնուրույն մշակույթին ստեղծելու: Այժմ, ինչ որ ունի, հափըշտակությամբ է ու թալան իր հպատակ երկրներին: Ան հափշտակեց հույներին, Բալկաններին, արաբներին, պարսիկներին, հափըշտակեց մանավանդ հայերին: Հայերն էին զխավոր վաճառականները, արհեստավորները, հողը մշակողները, մզկիթ, մինարե, կամուրջներ շինող ճարտարապետները: Նույնպես, հայերն էին, որ թուրքը արջ խաղցնողի, «գարագառ»-ի վիճակին դուրս հանեցին ու թատրոն հիմնեցին: Հայերու միջոցով կներմուծվեր թուրքի մեջ ինչ որ քաղաքակրթություն էր և կամ եվրոպական:

Թուր կրոնները բարոյական հիմքի մը վրա կառուցված են, ինչպես նաև Ղուրանը, և սակայն թուրքը այդ Ղուրանը իր բարբարոս բնազդներուն հարմարեցուց: Զարդեց՝ Ալլահին անունով: Ալլահին անունով քրիստոնյա տաճարներուն առջև ձիեր կապեց:

Հողին մեջ նետված ցորենի սերմերուն նման բնական և առողջ եղած է հայ ժողովուրդին պայքարը՝ «որպէս հատն ցորենու»: Ո՛վ կրնա հասկնալ գաղտնիքը հողի մեջ նետված ցորենահատին, թե ի՛նչ մաքառումով այդ փոքրիկ հատը կճեղքվի հողին մեջ, կուշտ հողերն ու քարերը մեկ կողմ հրելով: Այնքան ուժեղ է այդ փոքրիկ ծիւրը, որ կրնա բարձր անգամ ճեղքել, իր լուռ գոյությունը ճշալու համար նոր ծնած երեսայի մը պես: Բնական ուժի այդ մաքառումով է, որ հայ ժողովուրդը ինքզինք արեւին կրանա, հասնելու համար իր լուսավոր նպատակին: Այդ նպատակը «Բանն է առ Աստուած», և այդ հավատքով ալ նահատակվեցան մեր երանելի նախնիքները Վարդանանց պատերազմի ժամանակ և 1915-ի հայկական մեծ եղեռնի մեր սրբազան զոհերը: Անոնց վերջին շունչներուն մեջ, անտարակույս, աղոթքի մրմունջները կային: Անոնք այնքան եղբայրացած էին ու մտերմություն կզգային Քրիստոսի շարչարանքներուն հետ: Եվ նույն մարդկային աղաղակը, ինչպես Քրիստոս խաչին վրա աղաղակեց. «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէ՛ր թողեր զիս»: Ինչպես Քրիստոսի այդ

աղաղակին մեջ կար հարուստունն ու երկինքը, նույնպես սրբազան նպատակի մը հարուստունն ու Հայաստանը կար 1915-ի նահատակներուն աղաղակներուն մեջ:

Եթե հայ ժողովուրդը իր նահատակներով ուժեղացուց իր ապրելու կամքը, ողբերգության մեջ հասունցուց իմաստութիւնը:

Մարդկութիւնը տակաւին հասած չէ կյանքի գեղեցկութիւնը ապրելու կատարելության, հակառակ բազմազան կրօնքներուն և օրենքներուն: Մահը ինքնին այդ բնական անկատարելութիւնն է, իսկ «իմացեալ մահ»-ը կմտնէ նպատակի մը հավիտենականութեան մեջ: Այդ «իմացեալ մահ»-ով նահատակվեցաւ 1915-ի մեր մոտ երկու միլիոն խաղաղ բնակչութիւնը՝ կապված բարի հողին ու բարի հավատքին: Նահատակները հավատացին, որ իրենց պարտութեամբ, պիտի հաղթանակէ հայ ազգը, և հայ ազգը պարտութեամբ հաղթանակած է: Վարդանը իր պարտութեամբ ավելի մեծ հաղթանակ մը չէր կրնար արձանագրել՝ դալիք դարերուն և հայ ժողովուրդի հոգեկան պատմության համար: Վարդանին համար Հայաստան աշխարհը երկնքին չափ լուսավոր և իրական էր:

Հայ ժողովուրդը պարտութիւններու շատ ունեցեր է: Այդ պարտութիւններու ընթացքին է, որ ներքին առողջ կենսատարրերը ավելի գործոն եղած են:

Վարդանանց պարտութենէն հետո էր, որ թափ առին Վահան Մամիկոնեանի պարտիզանական կռիւները, և ան հաղթեց: Անիի քայքայումէն հետո, Կիլիկիո մեջ կվերածներ Հայաստան մը ծաղկուն մշակութիւն: Թրքական հալածանքներուն ժամանակ, երբ պարտված էր ժողովուրդը, երբ լծվարը արտին մեջ կսպաննվեր, երբ նոր հարսը եկեղեցական պսակէն կհասփշտակէին նարտը գլխին, երբ թուրք ու քուրդ խուժանը շուկա ու գոլդ կթափվեր՝ սպանելու և թալանելու համար, հայ ֆեդայիներն էին, որ հայոց լեռներին վար կուգային, բանակի դեմ անհավասար կռիւ տանելու: Անոնք կհսկէին ճամբաներուն վրա՝ ժողովուրդին իրավունքները պահպանելու: Անոնք ձմեռվան բուքին քարայրներուն մեջ կպաշտպանվէին, և անոնց կռիւներուն մեջ կար մարգարէներու ցասումը: Հայ ֆեդային՝ հաստ բեղերով, թափ հոնքերով, վառ աչքերով ու շարք-շարք փամփռչտակալներով, կհագնէր մազե կուրդիկ ու շավար, իսկ ոտքերուն՝ տրեխ: Անոնք դուրացական շրջան մը ստեղծեցին:

Անտարակույս, մարդկային պատմության մեծագույն ողբերգութիւնը եղավ 1915-ը:

Գազանն իսկ պահ մը կանգ պիտի առնէր այդ ողբերգութեան առջև: Միայն թուրքը կրնար սարքել այդ: Միայն թուրքը կրնար խողխողել հրեշտակային աչքերով մանուկները, ցեղ մը իր սաղմով ոչնչացնելու համար: Ընդհանրապէս, Վարդանի, Սիւսանի, Զարդարանի գլուխները, որոնց մեջ ամեն օր արեւին հետ արշալույս մը կբացվէր: Քարով ջարդել գլուխը Զոհրապին, այդ կատարյալ մարդուն, որ թուրք փաթթոցավոր խորհրդարանին մեջ ուղեց եվրոպական, սահմանադրական օրենքներ ներմուծել: Թուրքը միայն կրնար մոտ երկու միլիոն հայ խաղաղ ժողովուրդի մը կմախքները անպատիժ ավազներուն, անգղերուն և փորսող կենդանիներուն ձգել:

Այդ ահալոր պարտութեան ընթացքին էր, որ հալածական, անթի, համաճարակի բռնված հայ ժողովուրդին մեջ թափ առավ ազգովին ապրելու տարեքային շարժում մը, ինչպես հով մը, որ հետզհետե ավելի կմեծնա ու կդառնա հզոր փոթորիկ: Այդ փոթորիկը հայ ժողովուրդի կամքն էր, որ ստեղծեց մեծ Հայաստանը՝ իր կարելի սահմաններով: Գիտակցական կյանքն է, որ կմղէ գիտակցական մահվան: Գիտակցական եղած են մահաւաճումը մեր ազգային կյանքն ու նպատակը:

Մենք կանգ ալսօր և կբարգաւաճինք մեր փոքրիկ Հայաստանի մեջ, մինչ թուրքը ամերիկյան դարբասներուն առջև ցնցոտիներ հագած, պնակը ձեռքին, մուրացիկ է դարձեր:

Մենք կանք ու պիտի ապրինք: Հայ նահատակները չեն մեռնիր: Անոնք ապրողներուն հետ են:

Աշխարհի շուրս ծագերուն մեջ, ուր որ հայ մը կա, իր մեջ սրբազան կիրք մը ունի: Այդ կիրքը վրեժ չէ: Հայը ընդունակ է թուրք մահուկն ու անօգնական ընտանիքը ազատել հրեհէն, իր կյանքը վտանգելու գնով, որովհետեւ հայուն մեջ մարդկային եղած է սաղմը իր ազգային գոյութեան: Հայուն կիրքը ուժ է, և հավատք: Այդ ուժով է, որ օր մը պիտի տիրանա իր երազին:

Հավիտենական հայ ժողովուրդին համար դարերը տարիներու նման արագ կանցնին:

Պիտի գա այն օրը, երբ Հայկ դուցազնը պիտի շեփորե Արարատեն, և այն շեփորի հզոր ձայնէն մեր ապրիլյան եղեռնի նահատակները բոլորը մեկ պիտի հավաքեն իրենց ոսկորները անապատներէն, բանակներու պես ոտքի պիտի կանգնին ապրողներուն հետ՝ մեր հայրենի երկրի վրա, որուն ամեն մեկ թիղ հողին մեջ սիրտ մը կբարախն:

Հայ ժողովուրդին հավատքը կյանք է և ապրելու հզոր տենչանք:

